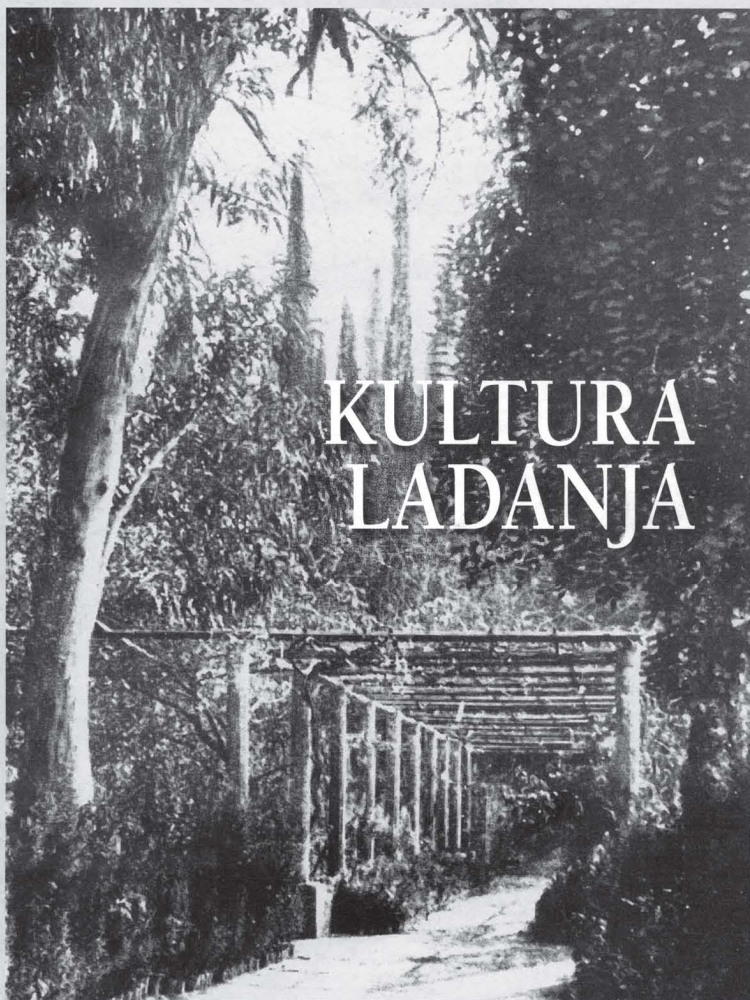

Zbornik Danâ Cvita Fiskovića I.

POSEBAN OTISAK

Zagreb, 2006.

Hvarske antičke vile – Kupinovik kraj Dola

Marin Zaninović

Rimske gospodarske i ladanjske građevine poznate pod imenom »villae rusticae« bile su glavna karakteristika krajolika naše i sredozemne antike. Na plodnim poljima i u uvalama otoka Hvara ima niz ostataka takvih građevina. Činjenica da se te građevine u pravilu nalaze na poljima vinograda i maslina, škratih kraških površina na otocima i obali otežava njihovo istraživanje. Zbog kroničnog pomanjkanja sredstava za sustavna arheološka iskopavanja i otkup zemljišta istražen je tek neznatan broj registriranih lokaliteta. Jedan je, zahvaljujući razumijevanju vlasnika, barem djelomično istražen; on ukazuje na značenje i važnost tih građevina za bolje razumijevanje naše antike, njena gospodarstva i načina življenja.

J oš kao student sam od 1950.–1955. sa svojim dragim profesorom Grgom Novakom obilazio naše srednjojadranske otoke Hvar, Vis, Korčulu i Lastovo. Profesor nas je uvijek upozoravao na ono što je bilo od prve vidljivo iz antike, a to su bili crveni komadi keramike i crijepa po gomilama uz poneki zid, po zelenim vinogradima i u lijepim otočkim uvalama. Bili su to ostaci antičkih građevina poznatih pod latinskim nazivom *villae rusticae* – ladanjske građevine, ali s podjednako važnom gospodarskom funkcijom središta posjeda, koji su davali vino, ulje, voće i povrće i drugo što je rodilo na plodnoj zemlji, kako u antici tako i danas. Poznat je zapis velikog poznavatelja Sredozemlja svoga vremena, zemljopisca i povjesničara Strabona iz Amasije u Maloj Aziji (64. pr. Kr. – 20. posl. Kr.), koji je ustvrdio da su naši otoci veoma pogodni za uzgoj maslina i vinove loze (Strab., VII., 5, 10: *elaiófytoi gar kai euámpeloi*). Fascinantno je bilo vidjeti kako su ti naši stari posjednici znalčki odabirali položaje za te svoje građevine. Nalazimo ih u najljepšim uvalama na otocima i obali, ali i na malim udaljenim otočićima kao na Svecu, Biševu i drugima.¹ Međutim, uvijek mora postojati gospo-

darski razlog podizanja tih građevina. To su u prvome redu plodna zemljišta za vinograde i masline, ribarenje (mnoge vile uz obalu imaju vivarije za uzgoj ribe), a zatim mogućnost proizvodnje morske soli, koja je bila ključni proizvod za konzerviranje ribe i mesa, maslina i drugih proizvoda, ali i za izvoz u uvijek soli gladnu ilirsku, pastirsku unutrašnjost.²

Sa svojim vilama Rimljani su donijeli i nove tehnologije kako u poljoprivredi tako i u drugim aspektima – od prerade i usklađivanja proizvoda za trgovinu i prijevoz pa do opskrbe vodom, gradnje manjih vodovoda i velikih zidanih cisterni, solana, raznih radionica za preradu vune, drva, keramike. Ne smijemo zaboraviti ni ladanjsku raskoš tih građevina s njihovim mozaicima, ukrašenim zidovima, kipovima, reljefima, pa i knjižnicama koje su pojedinci imali i odakle su širili vrhunske domete svoje rimske, latinske uljudbe. Treba naglasiti novu povijesnu situaciju koja je nastala nakon velike Oktavijanove pobjede nad Markom Antonijem i Kleopatrom kod Akcija u listopadu 31. pr. Kr. Oktavijan August postao je neograničeni vladar rimske države od Britanije do Mezopotamije. Općim mirom – *pax Romana* – što je zavladao na kop-

nu i moru omogućio je pojedincima da grade svoje vile u sigurnosti svugdje gdje im je to odgovaralo. Vođeci rimski pisci i pjesnici slave ladanjski život, a vile Ciceronove, Horacijeve, Katulove, Plinijeve i druge predmet su njihovih oduševljenih poetskih opisa. I veliki imperatori poput Tiberija, pa i Nerona, Hadrijana do našeg Dioklecijana grade veličanstvene ladanjske građevine. Car August se sa čitavim svojim dvorom za rimskih kolovoških vrućina selio u ljetovalište Baiae kod Napulja. To su bile *feriae Augustae*, koje su pod nazivom *ferragosto* do danas ostale kao opći naziv talijanskih ljetnih praznika.

Pripadnici Augustove obitelji i njegovi prijatelji i suradnici imali su svoje posjede u Histriji, pa je prirodno da su histarske vile rano postale predmet interesa arheologa. Zasluga je Antona Gnirsa, koji je krajem 19. i početkom 20. stoljeća istraživao te građevine, da je, uz ostale, otkrio i čuvenu vilu u uvali Verige na Brjunima, koja je bez sumnje najpoznatiji takav objekt na našoj obali, jer je čitava uvala svojim građevinama dobila ladanjsku funkciju. Istraživanja brojnih histarskih vila su u naše vrijeme nastavili V. Jurkić Girardi, R. Matijašić, V. Begović, A. Starac i dr.³ Južnije na obali prvi je zabilježio ostatke antičkih vila na poluotoku Pelješcu akad. Cvito Fisković.⁴ Vilama s tog prostora i drugih dijelova obale više je svojih radova posvetio kolega Igor Fisković.⁵ Prva sustavna istraživanja jedne vile izvan Istre izvršio je 1951. prof. Mate Suić u Maloj Proversu na istočnom kraju Dugoga otoka, te u Mulinama na zapadnom dijelu otoka Ugljana.⁶ Moje se zanimanje za vile prirodno razvilo iz već spomenutih terenskih obilazaka niza lokaliteta na obali i otocima. Sudjelovao sam u istraživanjima prof. Suića u Mulinama kao mladi asistent 1957. godine. Važna su bila i istraživanja u Danilu Gornjem kraj Šibenika (provodena od jeseni 1958. do 1961. godine), gdje se nalazi antički municipij Rider i gdje je prof. Duje Rendić Miočević sa M. Suićem, V. Mirosavljevićem i sa mnom iskapao urbanu vilu na položaju seoske crkve sv. Danijela koji se naziva Šematorij. U istraživanju je sudjelovala i arhitektica A. Faber. Pokraj velikog starohrvatskog groblja (između 10. – 13. stoljeća) nađeni su ostaci rano-krišćanske crkvice i temelji spomenute vile s grijanjem, suspenzurama i hipokaustom te dijelovima mozaika.⁷ To je istraživanje konačno ubiciralo položaj antičkog Ridera, poznatog po svojim natpisima s domaćim ilirskim imenima. Istraživanja je i važna i markantna del-

matka Gradina, sjeveroistočno od antičkog lokaliteta.

Svoja sam dotadašnja terenska zapažanja i iskustva uobličio u raspravi »Neki primjeri smještaja antičkih gospodarskih zgrada u obalno-otočkom području Dalmacije«, *Arheološki radovi i rasprave*, 4–5, Zagreb, 1967., str. 357–371. Tu sam iznio određene pravilnosti u smještaju tih građevina u našim kraškim predjelima; ustvrdio sam, naime, da manjak plodnih površina u prostranom dalmatinskom kamenjaru uvjetuje gradnju antičkih vila i gospodarskih objekata na onim mjestima na kojima zemljište nije plodno. To su rubni predjeli kraških polja na obali i na otocima, a često i uz samu morsku obalu. Ako se odstupa od toga pravila, to je obično radi blizine prometnica, vrela vode ili nekog drugog praktičnog razloga. Tu postavku sam ilustrirao na 36 lokaliteta u spomenutim područjima.

Osobno sam vršio istraživanje antičke vile na lokalitetu Kupinovik, sjeverno od sela Dola, u plodnoj starigradskoj ravnici. Bilo je to vrijeme samoupravnih interesnih zajednica, te sam mogao ući u taj socijalistički sustav financiranja, koje je kao i uvijek bilo reducirano i ograničeno sredstvima, jer sam doktorirao. U ovoj hvarskoj ravnici između Staroga Grada i Vrboske i Jelse na istoku na 10 km dužine i oko 3,5 širine ima oko 15–20 lokaliteta koje bismo mogli označiti kao gospodarska središta pojedinih posjeda. Njihovu funkciju mogu utvrditi jedino arheološka iskopavanja.⁸ Problem je na našim otocima, a i drugdje u kršu, što je plodna zemlja ograničena i stoga dragocjena tamošnjim stanovnicima. Hvar na primjer ima oko 299 km², a od toga je oko 30 km² više ili manje obradivo, nažalost ponajviše ručno. Od predantičkih vremena ovdje se uzgajaju vinogradi, masline i druge sredozemne kulture. Stoga ovdašnji mali posjednici čuvaju svoje usitnjene parcele, pa su iskopavanja moguća ako vlasnik dopusti i ako raspoložemo sredstvima za otkup ili odštetu uništenih kultura. Nažalost je i jedno i drugo bilo i ranije, a i danas je ponajčešće neizvedivo. Tko od arheologa ne bi istražio na primjer jedinstvenu prostranu vilu usred polja u Lumbardi na otoku Korčuli, koja se naslanja na antičku prometnicu koja je podijelila polje u dvije polovice. Sačuvan je dio njena zida izvedenog u posebnom rimskoj tehnici *opus reticulatum* (mrežasti zid), koji je čest u Pompejima, a čiji je ovo jedini primjer na našoj obali. Taj zid, veoma vjerojatno, datira ovu građevinu u vrijeme kada je Oktavijan,

kasniji August, u svome pohodu našom obalom 33. pr. Kr. »zbog gusarenja« poubijao i prodao u ropstvo odrasle stanovnike Korčule i Mljeta (App., *Illyr.*, 16). Nakon toga je vjerojatno čitavo polje poklonio nekom svom časniku ili suradniku, jer postojanje samo jedne vile u središtu potvrđuje jednoga vlasnika čitavog polja. Naravno, neke odgovore može dati samo iskapanje, a do njega nikada nije došlo jer vlasnici, prirodno, čuvaju svoj vrsni vinograd i svoje povrće.⁹ To je slučaj sa mnogim lokalitetima kako na našim otocima tako i na kopnu. Sjećam se kada sam s prof. Grgom Novakom pošao u zaselak Vloku na Paklenim otocima kraj Hvara 1955. godine. Tamo je uz more u uvali Soline 2 m visok zid rimske građevine, a toponim Solina govori o maloj solani koju su imali u uvali, danas dubljoj zbog tonuća obale. Pregovori za iskopavanje nisu uspjeli, jer ih je jedan vlasnik bio voljan dopustiti, ali drugi, zbog kupusa na svojoj parceli, nije. Tako zanimljiv objekt i danas mami arheologe, ali bez uspjeha. Istraživanja su moguća na eventualnom državnom vlasništvu i na neplodnom terenu, ali su na njemu takve konstrukcije rjeđe. Istraživanja su moguća i na manjim, danas nenastanjenim otočićima poput Majsana i Sutvare u Pelješkom kanalu, gdje je gospodar Cvito Fisković našao relativno čistu situaciju.¹⁰

Ja sam imao sreću, jer je vlasnik parcele Kupinovika gosp. Tomislav Dužević pok. Luke pokazao veliku susretljivost i gostoljubivost prema nama arheolozima. Vinograda nije bilo na škrtom terenu, a vlasnik je želio i turistički probitak svoga Dola, koji je danas predgrađe Staroga Grada, svjestan značenja spomenika za te svrhe. Slikoviti Dol sa krasnim vinogradima i maslinjacima, s borovim šumama na okolnim brdima i s bijelom crkvom na brijegu je kao stvoren za odmor duše i tijela; zahvaljujući svojim prirodnim i ljudskim spomenicima ima sigurnu budućnost. Lokalitet sam prvi put posjetio u jesen 1962. godine i zatim u lipnju 1965. zajedno s prof. D. Rendićem Miočevićem i V. Mirosavljevićem. Prije toga smo obišli ostatke rimske vile na predjelu Starač, istočno uz put odmah do grada, koju je 50-ih godina uništila trafostanica usprkos svim molbama konzervatora. A bilo je tu pet slojeva mozaika. Obišli smo i predio Buta južno od crkve u Dolu sa zanimljivim ostacima rimske cisterne na svod u kojoj se skupljala voda za građevine niže, sjevernije. Gusta kupina pokrivala je naš lokalitet, odakle mu i naziv, a iz kupine su virili ostaci an-

tičkoga tjeska s vidljivim dijelom rimskoga latinskoga natpisa isklesanoga u prvoklasnoj kapitali. Natpis je bio uklesan na kamenoj gredi u obliku arhitrava, hramske (?) građevine, čiji je dio u kasnoj antici bio iskorišten za okomitu kamenu gredu (*stipes*) tjeska za ulje. Natpis nam je omogućio utvrđivanje pravno-ga položaja rimske Pharije, koja je po ovome i drugim natpisima bila rimski municipij, najvjerojatnije u vrijeme careva Augusta ili Tiberija.¹¹ Susjedna Issa (*Vis*) je to postala 46. pr. Kr. u vrijeme Cezara.

Utvrдио sam također da su farski Grci premjerili hvarsku ravninu i izvršili pravilnu geometrijsku katastarsku podjelu zemlje u izduženim pravokutnim parcelama 1 x 5 stadija (180 x 900 m). To je bila *chora* ili teritorij polisa Pharosa, čija se mreža najvećim dijelom do danas sačuvala zahvaljujući činjenici što su granične linije između čestica bile poljski putovi, koji postoje i danas na istim pravcima. Rijetki su spomenici ovakve vrste na Sredozemlju. Nešto ih ima na jugu Italije i na Siciliji (Metapont, Naxos, sjeverno od Sirakuze), u Atici i na Rodu, te na Krimu (Hersones Tauridski). Naša starigradska *chora* je najočuvanija na Sredozemlju.¹² U toj, do danas očuvanoj podjeli, vila na Kupinoviku nalazi se u petoj liniji čestica ovoga katastra od središnje linije podjele prema jugu. U knjizi katastarske općine Stari Grad parcela na kojoj se vila nalazi ima broj 1886/2 i 1894.

Iskopavanje smo započeli 18. listopada 1978. godine čišćenjem terena od gustoga grmlja bodljikave kupine.¹³ Prostor istraživanja činio je svojevrsan pravokutnik oivičen zidanim kamenim gomilama. Sa sjeverne ga strane zatvara visoka gomila dužine 22 m u smjeru istok – zapad. Do prvog južnijeg podzida ima 12 m, zatim se parcela nastavlja prema jugu, gdje se teren blago uspinje i postaje stjenovit sljedećih 30 m do starih maslina i maloga zidanog trima ili bunje. Na gomilama se vide brojni ulomci antičkog crjepa, bilo tegula za krov ili ulomaka većih i manjih posuda pitosa, amfora i drugih. Neke se gomile šire prema zapadu, gdje po tvrdnji seljaka ima antičkih tragova, ali vlasnici nisu isti. Gomile su dijelom sagrađene i ispunjene klesanim kamenjem što se nalazilo u nekadašnjim zidovima vile, ali ga je trajna obrada zemljišta složila u ove gomile, vjerojatno već od kasne antike. Dio kamenja je, bez sumnje, poslužio za srednjovjekovne gradnje u Starome Gradu i Dolu, jer ga nije bilo lako odvesti kolima po ovoj ravnici. To je, uostalom, proces koji je poznat

i drugdje; sjetimo se trgovanja i odvlačenja solinskog kamenja.

U prvoj kampanji otkrili smo supstrukcije vidljivih dijelova tijeska za ulje od kojeg se ranije vidio dio prvoga kamenoga arhitrava upotrebljenog za mlinski stup (*stipes*), te podloga kamena za mljevenje maslina (*trapetum*) (Sl. 1). Oštećeni natpis glasi: ...*Caio Cornificio C(?)aro nomine suo et C(ai) Cornificii... / ... Cornificiae Gavillae filior(um) aedem aelternam? vel aedificavit? ... / ... facienda curavit idemque dedicavit et popul[o] ... / Ideturio adlectus ...*. Natpis je važan jer nam je, uz ostale, dao argumente da je rimska Pharia bila autonomni grad s municipalnom konstitucijom. Istočno od ovoga mlina i tijeska otkopali smo dva bazena za vodu ili ulje dimenzija 3,5 x 2 m, dubine 0,8 m, obložena nepropusnom hidrauličkom žbukom. U zapadnom bazenu na sredini se nalazi okruglo udubljenje za sakupljanje uljnoga taloga (*amurca*). U iskopu bazena u donjem dijelu nalazila se crna humozna masa s djelićima koštica od maslina, što potvrđuje funkciju tijeska i cijele konstrukcije. Vidljivo je da se radi o velikim količinama koje su se prerađivale. Ispod zapadnog bazena nalazi se mali nadsvođeni prostor ispunjen šutom i kamenjem. Istočno od ovih bazena i tijeska nalazi se zid koji odvaja drugu prizemnu prostoriju. U njoj smo našli nekoliko kamenih ploča, lijepo obrađenih, s profilacijom i bez nje, koje su vjerojatno pripadale građevini hramu ili mauzoleju što se spominje u natpisu (Sl. 2). Vlasnik parcele je prije više godina odnio odavde dvije profilirane kamene baze stupova od vapnenca, te ih je upotrijebio kao podlogu kamenog stolića pred svojom kućom u Dolu. Ti arhitektonski dijelovi su najvjerojatnije dio spomenute građevine. Termin *aedes* u Kornificijevu natpisu ima značenje: stan, kuća, ognjište, hram i crkva. Kako oštećena riječ iza *aedem* može biti dopunjena slovima *aelternam* ili *aedificavit*, što znači »kuću vječnu ili hram je sagradio«, tu bi se radilo o građevini sakralne namjene, hramu ili obiteljskom mauzoleju. Osobno bih bio više sklon ovom drugom rješenju, jer sačuvani sadržaj natpisa, rekao bih, više sugerira funerarni karakter. Međutim, neovisno o tumačenju radilo se o monumentalnoj građevini, na što ukazuju dimenzije arhitrava i kamenih ploča. Drugo je pitanje je li se građevina nalazila na ovome mjestu ili je kamenje odnekud doneseno. Prije bih rekao da se građevina izvorno ovdje nalazila. Sačuvani dio natpisa pokazuje nam vrhunski oblikovana i majstorski isklesana

slova rimske kapitale, koja po stilu spada u rano rimsko razdoblje kod nas, krajem stare i početkom nove ere, što bi datiralo spomenutu građevinu. Negdje u tom razdoblju vjerojatno treba tražiti i početke naše vile. Ne smijemo, naravno, isključiti ni moguće ranije, grčke početke ovoga imanja, iako za sada nemamo nekih izravnih indicacija. S ovoga lokaliteta potječe grčki nadgrobni natpis u spomen *Komon Filoksenido*, koji je bio nađen kao spolij 1924. godine.¹⁴ Nikolanci ga je datirao u 3. stoljeće pr. Kr. Da li je grob bio ovdje ili je kamen odnekuda donesen, ne znamo.

1. Stup tijeska s natpisom i podloga mlina za masline

2. Pogled na Kupinović u pozadini Stari Grad

3. Kupinovik prema jugu, u pozadini Dol

4. Krovni crijev sa žigom PANSI(ana)

5. Stupovi južnoga tjeska na Kupinoviku

Međutim, grčko je stanovništvo živjelo na otoku i u rimsko vrijeme. Kamen bi ipak mogao biti neka potvrda da je ovdje i tada postojalo neko imanje. Ljudi su se, naime, pokapali i na samome imanju ili u blizini.

Južno od prostorije u kojoj se nalazi prvi tjesak nalazi se druga prostorija (Sl. 2 i 3). U njoj se po čitavoj širini i u dubini od oko 1,30 m nalazi sloj crnkaste zemlje pomiješane s pepelom i tragovima gara na zidovima i kamenju. U iskopu zemlje i materijala našli smo brojne ulomke krovnooga crijeva (tegule), komada zidne žbuke tamnocrvenkaste

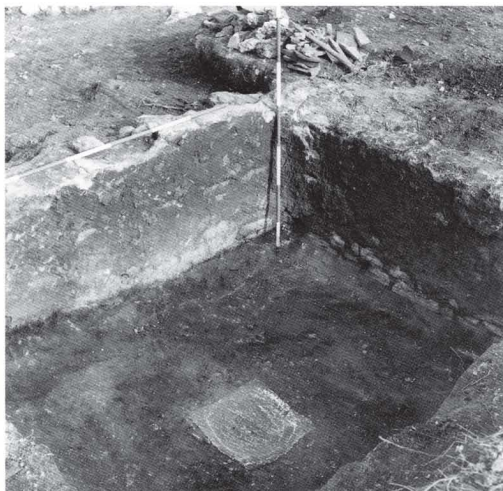
boje (*rosso pompeiano*). Posebno su zanimljivi pojedini komadi crijepova sa žigovima: PAN-SI(ana), (Sl. 4), N(e)R(onis) CLAUD(ii) PANS(iana), SOLONAS, CLOD(ii) AMBR(osii), C(ai) IVL(ii) AFR(icani). Ti se žigovi datiraju od kraja 1. stoljeća pr. Kr. do 1. polovice 1. stoljeća posl. Kr., pa se njihova datacija poklapa s drugim odrednicama koje su nam poslužile za dataciju lokaliteta. U toj istoj prostoriji južno od prvoga tjeska nalazi se manji oivičeni kvadratni prostor s kamenim gredama još jednoga tjeska (Sl. 5). Dimenzije su mu u smjeru sjever - jug 8,40 m, a širina je 2,60 m. Kamene grede (*stipites*) otkopali smo do visine od 2,10 m (sjeverni stup) i 2,30 m (južni stup); na tom južnom se vidi trag arhitektonske profilacije. Oba su stupa napukla, što je vjerojatno posljedica vatre – građevina je bila spaljena. Stoga smo ih morali podzidati i između njih podići mali suhozid da bismo spriječili njihovo urušavanje. Istočno od kamenih greda, u južnom kraju zida nalazi se otvor za vrata, a ispod njih, sa zapadne strane, naknadno postavljen kameni blok kao prag stepenice. Do prvoga stupa našli smo kamenu urnu u komadima. Iza njega istočno od »vrata« nalazi se bazen čije su dimenzije u smjeru istok – zapad 2,40 m, a sjever – jug 2 m; dubok je 1 m. Na dnu bazena po sredini nalazi se u kamenoj ploči isklesano zaobljeno udubljeno dimenzija 46 x 46 cm, koje je služilo za sakupljanje ostataka tekućine ulja ili vode (Sl. 6). Dno bazena smo ponovo prekrili slojem zemlje da bismo ga zaštitili od oštećenja. Debljina hidraulične žbuke obloge bazena je od 2,5 – 3 cm. U šutu iskopa bazena bilo je ulomaka tegula i posuda, te nekoliko željeznih čavala, s većim plosnatim glavicama, dužine od 17 do 8 i 6 cm. Istočno od tog bazena nastavlja se zid, na čijem se kraju, na udaljenosti od 4 m, a na dubini od 1 m, ukazala kamenica od bijelog vapnenca, najvjerojatnije spremnik za ulje. Dimenzije su joj: dužina 2,10 m, a širina

1 m. Gornji su dijelovi davno polomljeni i uklonjeni obradom zemljišta, a preostalo je njegovo dno s povišenim rubovima. Moramo znati da se na otoku pri sadnji vinograda zemlja prevrće do dubine od 80 cm, a kod nadobudnih pojedinaca i do 1 m, iako je učinak zapravo jednak. Sve što je smetalo sadnji redovito se uklanjalo; ostalo je pošteđeno ono što je bilo preteško, kao kamenje, ili ono što se iz nekog drugog razloga ispriječilo uklanjajući. Na 90 cm od istočnog dijela kamenice nalazila se, sada također otučena, kamena pregrada, pa je kamenica imala dva dijela. U njenom sjeveroistočnom uglu se oko 4 – 5 cm iznad dna nalazi mali okrugli otvor za otjecanje vode ispod ulja ili uljnoga taloga zaostalog nakon bistrenja ulja kao završnoga procesa prerade maslina. U prostoriji sjeverno od te kamenice nalaze se dvije okrugle površine nabijene zemlje, koje su izvorno morale biti više, ali je obrada zemljišta i njih oljuštila do temelja. Vjerojatno su i one bile u funkciji prerade maslina za odlaganje ploda prije mljevenja.

Prilikom iskopavanja smo u različitim prostorijama u šutu našli razbacane kamene kockice mozaika bijele i tamne boje. Sačuvanu površinu nismo uopće našli, što također svjedoči o temeljitom razaranju objekta tijekom obrade zemljišta u proteklim stoljećima. Našli smo svega 4 – 5 kovanica antičkog novca koje su identificirane kao primjerci iz doba careva Domicijana, Trajana i Marka Aurelija, te jedan kasniji korodirani primjerak, vjerojatno iz 4. stoljeća. Izostanak većeg broja antičkog novca nas ne čudi, jer novce ovdje još od renesansnih vremena skupljaju posjednici humanisti poput Petra Hektorovića, Hanibala Lucića i drugih kasnijih sakupljača. Zbog toga se najveći broj primjerala hvarskog antičkog novca nalazi u muzejskim i privatnim zbirka-
ma izvan otoka, kamo su stigli otkupom i nasljeđem; na otoku ih ima najmanje.

Moramo spomenuti i činjenicu da je ovaj teren izmijenjen od antike utoliko što su velike oborine i bujice nanosile zemlju, koja je potpuno prekrila spomenute visoke stupove drugoga tjeska. Vlasnik se i sam sjeća priča o velikim povodnjima koji se dogode svakih pedesetak godina. Pošumljavanje brda na jugu i uređenje potoka smanjilo je opasnosti od bujica, koje su nanosile veliku štetu.

Što se tiče širenja vile na Kupinoviku, pretpostavljamo da dio nje, ali uvelike uklonjen, ide prema jugu, gdje teren osim toga postaje kamenitiji i plići. Nešto više je vjerojatno sačuvano u debeloj zemlji vinograda prema

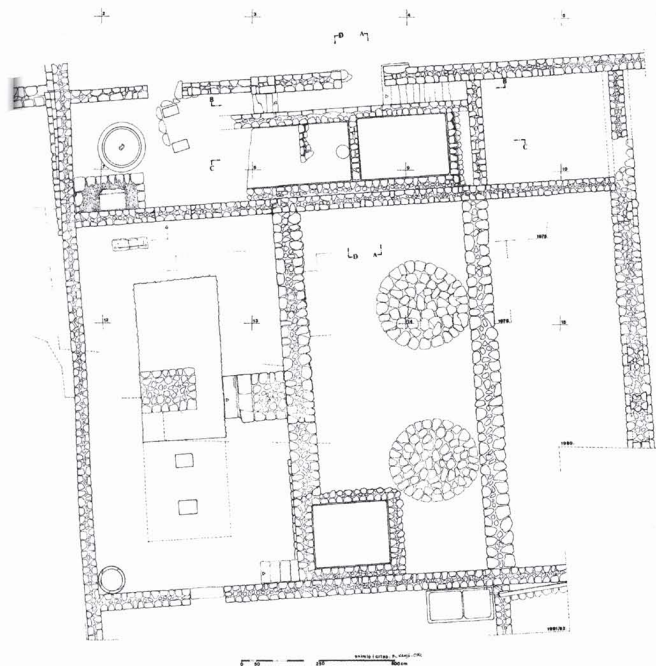
zapadu, ali se s vlasnikom tog zemljišta nismo mogli dogovoriti. Osim toga, nakon 1982. godine su zbog rastuće gospodarske krize sredstva za istraživanja praktički izostala. Poslije su došla tragična ratna zbivanja i sve što je slijedilo. Naša ispitivanja pojedinaca i vlasnika nisu dala neke naznake spektakularnih otkrića, jer je obrada zemljišta svugdje napravila svoje. Nadati se da će neki mladi kolega u budućnosti, ako to vlasnički i poljoprivredni razlozi omoguće, moći provjeriti širenje građevine prema zapadu; no to će biti moguće jedino uz odgovarajući novčani poticaj.

Ovo što smo istražili dalo nam je uvida u više važnih aspekata otočke i šire antike, od pravnih pitanja municipaliteta do arhitekture i gospodarstva. Za gospodarstvo hvarske antike posebno je zanimljiva prerada velikih količina maslina, o čemu svjedoče i dva tjeska i drugi predmeti – kamenice, bazeni i ostalo. Ali i tragična sudbina građevine, a možda i njenih stanovnika u požaru koji je u nekom povijesnom trenutku dokrajčio njen život. Jesu li stanovnici pobjegli ili bili ubijeni, nećemo nikada znati, ali da su ovdje dobro živjeli i da im je bilo lijepo, svjedoči čitav prostor svojim smještajem i prirodnim okolišem te širokim pogledom na šumovite gore i morsku pučinu.

Nažalost, ovaj ograničeni dio lokaliteta je za sada još uvijek jedino što je sustavno istraženo u našem polju. Međutim, on ukazuje na vrijednost drugih, preostalih neistraženih i možda starijih lokaliteta. Nadajmo se da će neko buduće bogatije vrijeme omogućiti otku-

6. Bazen za ulje i vodu na Kupinoviku s kamenom za skupljanje taloga

Fotografije:
Marin Zaninović

Kupinovik – Tloris
1981./82. (Krešimir
Rončević)

pe terena i odgovarajuća istraživanja. Osim toga, ovoj plodnoj ravnici turistički i drugi razvitak prijeti više nego ikada ranije. Dok ovo pišem, do mene stižu vijesti o pokušaju novog višekilometarskog asfaltiranja drevne antičke prometnice u polju, pravca grčkoga katastra. To je novi atak na ovaj jedinstveni spomenik grčke uljudbe kod nas i na Sredozemlju. Nadajmo se da će ispravni razlozi poštivanja i čuvanja spomenika prevagnuti i pobijediti. Bila bi to pobjeda uljudbe i ljepote ljudskoga stvaranja u jednom od najljepših krajolika, na otoku koji po opsežnoj i vjerodostojnoj anketi spada među deset najljepših na kugli zemaljskoj. Čuvajmo ono što smo naslijedili i predajmo to onima što će doći poslije nas!

Bilješke

- MARIN ZANINOVIĆ, Villae rusticae u pejzažu otoka i obale antičke Dalmacije, u: *Histria antiqua*, 1 (1995.), 86–96.
- MARIN ZANINOVIĆ, Sol u antici naše obale, u: *Posebna izdanja ANUBiH*, knj. 95 (Zbornik A. Benca), Sarajevo, 1991., 255–264.
- ANTON GNIRS, Forschungen über antiken Villenbau in Südtirol, u: *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, 18, Beiblatt, Wien, 1915., 99–164; VESNA JURKIĆ GIRARDI, Građevinski kontinuitet rimskih gospodarskih vila, u: *Histria Historica*, 4 (1981.), 70–105; ROBERT MATIJAŠIĆ, Gospodarstvo antičke Istre, Pula, 1998., passim. U knjizi je opsežna bibliografija i drugi radovi o vilama istoga autora. VLASTA BEGOVIĆ je posvetila više svojih rasprava problemima vile u Verigama na Brijunima: Villae rusticae na Brijunskom otočju, u: *Opuscula archaeologica. Radovi Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 23–24 (*Sportula dissertationum Marino Zaninovic dicata*), Zagreb, 1999.–2000., 425–439. EADEM, Antička vila u uvali Verige na Brijunima, u: *Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu*, 23 (1990.), 97–110. VLASTA BEGOVIĆ – IVANČICA SCHRUNK, Preobrazbe rimskih vila na istočnom Jadranu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku, u: *Prilozi Instituta za arheologiju*, 18 (2001.), 157–172. ISTE, Rimske vile Istre i Dalmacije – I. dio: pregled lokaliteta, u: *Prilozi Instituta za arheologiju*, 19 (2002.), 113–130. ALKA STARAC, Carski posjedi u Istri, u: *Opuscula archaeologica. Radovi Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 18 (1995.), 133–145.
- CVITO FISKOVIĆ, Arheološke bilješke s Pelješca, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 55 (1953.), 217–240, te u drugim svojim radovima.
- IGOR FISKOVIĆ, Prilozi arheološkoj topografiji Pelješkog kanala, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 20, Zagreb, 2001., 51–74 i drugi radovi ovoga autora posvećeni starokršćanskim građevinama.
- MATE SUIĆ, Iskapanje rimske vile u Maloj Proversu, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 54 (1952.), 174–187; ISTI, Arheološka istraživanja u Mulinama na otoku Ugljanu, u: *Ljetopis JAZU*, 64 (1960.), 230–249. Suić je dao i sintetski pregled ovih građevina: MATE SUIĆ, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb, 1976., 209–227 i passim.

- 7 DUJE RENDIĆ MIOČEVIĆ, Princeps Municipii Ridentarum, u: *Arheološki radovi i rasprave*, 2 (1962.), 315–334; IDEM, Il Municipium Ridentarum (Rider) in Dalmazia nelle recenti ricerche archeologico-epigrafiche, u: *La Venetia nell'area Padano-Danubiana, Le vie di comunicazione*, CEDAM, Padova, 1990., 471–485.
- 8 Prvi je dao popis djela ovih lokaliteta dragi kolega i prijatelj NIKO DUBOKOVIĆ NADALINI, Ager pharensis – Arheološke bilješke, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 63–64 (1961.–1962.), 91–96. MARIN ZANINOVIĆ, Novi prilozii arheološkoj topografiji otoka Hvara, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 3, Split, 1978., 49–62. VINCENT GAFFNEY et alii, Arheološka baština otoka Hvara, Hrvatska – Projekt Jadranski otoci, BAR 660, Oxford, 1997., passim.
- 9 MARIN ZANINOVIĆ, Antičke podjele zemljišta na Korčuli i Pelješcu, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 20, Zagreb, 2001., 147–160. IDEM, Hvar od prapovijesti do dolaska Hrvata, u zborniku: MIRO A. MIHOVILOVIĆ i suradnici, Otok Hvar, Zagreb, 1995., 163–169.
- 10 CVITO FISKOVIĆ, Antička naseobina na Majsanu, u: *Prilozi Povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 24 (1984.), 5–27; IGOR FISKOVIĆ, Prilozi arheološkoj topografiji Pelješskog kanala, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 20, Zagreb, 2001., 51–74; MARIN ZANINOVIĆ, Villae rusticae u pejzažu otoka obale antičke Dalmacije, u: *Histria antiqua*, 1 (1995.), 86–96.
- 11 MARIN ZANINOVIĆ, Pharos od polisa do municipija, u: *Arheološki radovi i rasprave*, 11 (1983.), 35–48.
- 12 MARIN ZANINOVIĆ, Greek Land Division at Pharos, u: *Archaeologia Iugoslavica*, 20–21 (1983.), 91–95; IDEM, New Contributions to the Archeology of Pharos, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 77 (1984.), 93–102; IDEM, Hora Pharou, u: Pharos – Antički Stari Grad, Katalog izložbe, Muzejski prostor, Zagreb, 1995.–1996., 115–117; IDEM, »Teritorij Pharos«, u: *Prilozi povijesti otoka Hvara*, 7 (1998.), 7–17; IDEM, Grčke podjele zemljišta na otocima Hvaru, Visu i Korčuli, u: Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana, Zbornik radova, Split, 2002., 261–287.
- 13 U ekipi su uz potpisanog bili: Marina Šegvić, arheolog, Filozofski fakultet Zagreb, Krešimir Rončević, slikar i crtač, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, te više apsolvencata i studenata arheologije iz Zagreba. Istraživanje je financirala tadašnja Samoupravna interesna zajednica za znanost Republike Hrvatske, a projekt se odvijao u okviru istraživanja Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- 14 MLADEN NIKOLANCI, Epigraphica graeca in Dalmatia repetita, u: *Diadora*, 9 (1980.), 223–224.

Ancient Villas on the Island of Hvar – Kupinović near Dol

Marin Zaninović

The island of Hvar, the longest Dalmatian island, has a rich ancient history. Owing to the mild climate and the proximity of a ready market in the capital of the Salonitan province and the trading colony of Narona, as well as the possibility of further export to the interior of the province, the ancient oil and wine-growing agricultures of this island were intensive and prosperous. The central part of the island is dominated by the largest plain of all Dalmatian islands, rich with springs of fresh water. In the 4th century B.C., Greek colonists divided the plain in regular rectangular parcels and this ancient cadastre grid, their chora, has remained the best preserved cadastre of the sort in the Mediterranean until today. The arrival of the Romans is marked by the building of villae rusticae as the core of their properties. The intensive planting of vineyards in the course of centuries has destroyed most of their remains. There are traces of Roman agricultural estates in other parts of the island, as well as on the smaller islands surrounding Hvar. The villa at the site

of Kupinović, near the village of Dol, is a good example of oil production. Two oil presses have been found on the site. The southern one is buried deeper in the soil and is consequently older. Torrents caused by occasional abundant rains have covered it with a thick layer of soil. The layer of burnt debris with traces of ash, which is ca. 1 meter deep, shows that the villa was destroyed by fire, probably in the period of Late Antiquity. The tile stamps with inscriptions, such as Pansiana, Solonas, etc., which originate from the 1st century or somewhat earlier, place the beginnings of the villa into that period. We can not exclude the possibility that its origins were Greek, since a Greek funerary inscription from the 3rd century BC was found on the site. Our excavations were made possible by the kind permission of the owner of this vineyard. There are some fifteen similar ancient sites with the remnants of villas in the plain, but they are covered with private vineyards. This fact largely complicates the issue of excavations, both financially and technically.

